

KS. PAWEŁ SZCZEPANIAK ^{a,®}

 <https://orcid.org/0000-0003-2908-7720>

^a Archivio Storico Diocesano, Piazza Duomo, 48121 Ravenna, Emilia-Romagna, IT

® PawelSzczepaniak@VP.PL

PRÓBA ANALIZY OŁTARZA BOCZNEGO PW. ŚWIĘTEGO JÓZEFA Z BAZYLIKI MNIEJSZEJ W SIERADZU

Słowa kluczowe: Ołtarz boczny, św. Józef, Godzki Jan, Sieradz, konserwacja, kult.

Streszczenie: Praktyka stawiania ołtarzy bocznych w jednej przestrzeni sakralnej sięga VI w. i jest związana z rozwijającym się kultem męczenników i świętych patronów oraz chęcią ukazania wysokiego statusu zamożnych rodzin, zakonów i poszczególnych kościołów. Choć wygląd ołtarzy zmieniał się przez wieki, to epoka baroku wypracowała niepowtarzalny styl „scenografii teatralnych”, który zdominował na pewien czas sztukę sakralną. Ołtarz boczny św. Józefa z bazyliki mniejszej w Sieradzu wpisuje się w osiemnastowieczny styl i ukazuje przywiązanie Ludu Bożego do kultu Opiekuna Świętej Rodziny w tej części diecezji, ściśle związanej z sanktuarium w Kaliszu. Ostatnio przeprowadzone prace konserwatorskie stały się okazją do ponownego rozwinięcia kultu oraz promocji wizerunku świętego.

Diecezja włocławska bogata w dobra kultury sakralnej w jej sieradzkim regionie może szczycić się zabytkową świątynią pw. Wszystkich Świętych, która w XXI w. poprzez licznie podjęte prace konserwatorskie stała się

KS. PAWEŁ SZCZEPANIAK – kapłan diecezji włocławskiej (2009); od 2020 we włoskiej archidiecezji Ravenna-Cervia. Mgr (teologia, UMK, Toruń); lic. (Uniwersytet Boloński, IT); dr historii sztuki (2021, Uniwersytet Gregoriański, Rzym, IT). Członek Komisji ds. Sztuki Sakralnej oraz Zespołu ds. Kultury włoskiej archidiecezji Ravenna-Cervia.

prawdziwą perłą, świadcząca o ożywionym życiu pastoralnym i duchowym tutejszego Ludu Bożego. Objęcie kuratelą zabytkowego kościoła pozwoliło na intensywniejsze utożsamienie się z materialnym symbolem wiary przodków oraz na powrót do źródła chrześcijaństwa w mieście o bogatej, wielowiekowej tradycji. Na uwagę w wystroju kościoła zasługuje ołtarz boczny dedykowany Opiekunowi Świętej Rodziny, przy którym od momentu podjętych prac konserwatorskich stopniowo rodzi się na nowo kult Świętego Józefa. Niniejszy artykuł jest próbą nakreślenia prac przeprowadzonych na zabytkowym obiekcie wraz z przybliżeniem jego historii oraz analizą obrazów stanowiących integralną jego część. Opracowanie ma również na celu promocję zabytków wpisanych w krajobraz Ziemi Sieradzkiej i diecezji włocławskiej.

1. Rola ołtarzy bocznych w wystroju świątyni

Ołtarz będąc materialnym symbolem samego Chrystusa stanowi „punkt ciężkości i grawitacji”¹ przestrzeni sakralnej. U zarania chrześcijaństwa celebrowanie Eucharystii odbywała się przy jednym ołtarzu² o prostej budowie, wykonanym zazwyczaj z drewna³. Od VI w. rozwijała się praktyka budowania kilku ołtarzy w jednej świątyni. Synod w Auxerre (578 r.) w kan. 10 zakazał sprawowania dwóch mszy w jednym dniu, przy tym samym ołtarzu, i stwierdził, iż nie wolno kapłanowi celebrować mszy św. na ołtarzu, na którym celebrował biskup⁴. Z czasem więc, w przestrzeni sakralnej pojawiły się ołtarze boczne, będące odpowiedzią na potrzebę rodzących się tzw. mszy prywatnych i wotywnych odprawianych w tym samym czasie przez kilku kapłanów w tej samej świątyni. Angilbert (ok. 750–814), opat z Saint-Riquier, zalecał odprawianie trzydziestu mszy przy wielu ołtarzach.

Rozwijający się kult świętych patronów i męczenników, na których grobach wznoszono wciąż nowe ołtarze lub ich doczesne szczątki przenoszono z katakumb do kościołów, a relikwie stopniowo zaczęto umieszczać w mensach, był kolejną przyczyną pojawienia się coraz to większej ilości

¹ Por. K. Konecki, *Ołtarz w posoborowej liturgii mszalnej – znaczenie i funkcja*, „Techna. Seria nowa”, 2018, nr 1, s. 46.

² Por. M. Bogdan, *Liturgiczne uwarunkowania umiejscowienia ołtarza i tabernakulum we wnętrzu sakralnym po II Soborze Watykańskim w XX wieku*, „Liturgia Sacra”, 56(2020), nr 2, s. 117.

³ Por. R. Walczak, *Symbolika i wystrój świątyni chrześcijańskiej*, Poznań 2005, s. 50.

⁴ Por. B. Nadolski, *Ołtarz*, w: *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 1096.

ołtarzy w przestrzeni sakralnej⁵. Apogeum fundacji nowych Stołów Pańskich przypada na XIII–XV wiek. Szybko stały się one pewną materialną formą rywalizacji pomiędzy arystokratycznymi i szlacheckimi rodami, dokumentującymi swą zamożność w ilości i splendorze rodzinnych ołtarzy. Z czasem rozmaite bractwa i cechy chciały również posiadać swoje miejsca czci świętych protektorów, a sama chęć posiadania wielu ołtarzy, jak podaje ks. Janusz Pasierb, stała się pewną formą snobizmu klasztorów i katedr chcących ukazać w ten sposób swój status⁶.

Wzrost liczby ołtarzy w przestrzeni sakralnej napotkał z czasem na opór i krytykę ze strony Reformacji. Już w 1420 r. w husyckim manifeście doktrynalnym istniało wyraźne zalecenie, aby w jednym kościele znajdował się tylko jeden ołtarz. W rozprawie *De abroganda missa privata* z 1521 r. Marcin Luter (1483–1546) krytykował instytucje tzw. mszy prywatnych oraz obecności wielu ołtarzy, których środki na utrzymanie proponował przekazać na pomoc biednym. W praktyce słowa Lutera zostały odczytane jako zachęta do niszczenia i usuwania ołtarzy bocznych z kościołów. Jan Kalwin (1509–1564) twierdził, iż ich obecność prowadzi do bałwochwalstwa, a w przestrzeni sakralnej jest miejsce tylko dla jednego Stołu Pańskiego; w tym samym nurcie wypowiedzieli się również anglikanie. W odpowiedzi, Sobór Trydencki podczas X sesji, 26 lipca 1547 r., wyraźnie zaznaczył, iż twierdzenia o zbyteczności mszy prywatnych oraz wymóg odprawiania tylko jednej mszy dziennie w tej samej przestrzeni sakralnej są sprzeczne z nauką Kościoła⁷.

W duchu posoborowych reform, w XIV rozdziale traktatu *Instructio fabricæ et suppellectilis ecclesiasticæ* z 1577 r., arcybiskup Mediolanu, Karol Boromeusz (1538–1584) wskazał na krańce transeptu jako miejsce odpowiednie do umieszczenia ołtarzy bocznych lub w razie jego braku na ściany boczne nawy. W obu przypadkach, ołtarze miały być na tyle daleko usytuowane od ołtarza głównego, aby kapłani celebrujący mszę świętą w tym samym czasie nie zakłócili sobie wzajemnie przebiegu liturgii. Boromeusz zwracał uwagę, iż nie należy wznosić ołtarzy pod ambonami, gdzie proklamowane jest Słowo Boże, lub pod chórem, gdzie umiejscowione są organy. Niewłaściwymi miejscami według kardynała, są również

---

⁵ Por. P. Krasny, *Altare contra altare. Dysputa o kształcie ołtarza i o jego wystroju w epoce nowożytnej*, „Techné. Seria nowa”, 2018, nr 1, s. 21; Nadołski, *Ołtarz*, s. 1096

⁶ Por. J. Pasierb, *Ołtarz chrześcijański: historia i symbolika*, SThV, 6(1968), nr 2, s. 23–24.

⁷ Por. Krasny, *Altare contra altare*, s. 23–24.

filary lub kolumny znajdujące się tuż przy wejściu do świątyni oraz sama fasada kościoła. W tym przypadku, kapłan byłby zmuszony celebrować Eucharystię zwrócony tyłem do ołtarza głównego⁸.

Owe zalecenia, przypadają na okres baroku, który zdominował sztukę sakralną od końca XVI w. aż do XVIII w. Wprowadzając do świątyń swoistą teatralność i splendor, barok pozwolił na konstruowanie prawdziwych scenografii mających na celu przyciągnięcie uwagi wiernych oraz wprowadzenie ich w mistyczną przestrzeń *sacrum*. Nastawa ołtarzowa stała się monumentalna, okupując z czasem całą przestrzeń prezbiterium lub kaplicy bocznej. Rozbudowana architektura ołtarza pozwalała na umieszczenie dużej ilości lichtarzy często posrebrzanych lub złotonych. Retabulum stało się sceną teatralną dla sztuki, oprawą dla obrazów, rzeźb świętych często przedstawionych w mistycznej ekstazie i teatralnych gestach. Na gzymsach i szczytach żywiłowo gestykulujący aniołowie ubrani w powiewne szaty dopełniali całości scenografii wykonanej z niezwykłym kunsztem⁹. Od XVI w. w centrum ołtarza zaczęto umieszczać zdobione tabernakulum, wskazując tym samym na realną obecność Chrystusa w Eucharystii i promując kult eucharystyczny poza mszą świętą, jak nakazywał to Sobór Trydencki¹⁰.

2. Ołtarze boczne bazyliki sieradzkiej

Barokowy wystrój sieradzkiej świątyni charakteryzuje się pięcioma ołtarzami bocznymi rozmieszczonymi w przestrzeni liturgicznej, które staraniem proboszcza ks. dr. Mariana Bronikowskiego zostały poddane gruntownej renowacji i konserwacji w latach 2010–2016. Pierwszy z nich, usytuowany po lewej stronie prezbiterium pochodzi z drugiej ćwierci XVIII w. W centralnej części retabulum znajduje się obraz Matki Bożej z Dzieciątkiem, zwanej „Księżną sieradzką”, malowany na desce prawdopodobnie w pierwszej połowie XVII w. Obraz jest pokryty srebrną, połacaną sukienką z drugiej ćwierci XVIII. Na zasuwie widnieje obraz Matki Boskiej Szkaplerznej, autorstwa J. Baltazara de Juncka z 1751 r. Drugi ołtarz, umieszczony po przeciwnej stronie pochodzi z pierwszej ćwierci XVIII w. Jest dedykowany św. Annie z centralnie umieszczonym

---

⁸ Por. C. Borromei, *Istructionum fabricæ et supellectilis ecclesiasticæ*, Città del Vaticano 2000, s. 39–47.

⁹ Por. A. Frezet, *L'altare*, w: *Enciclopedia liturgica*, red. R. Aigrain, Alba 1957, s. 161–162.

¹⁰ Por. Walczak, *Symbolika i wystrój świątyni*, s. 82.

wizerunkiem św. Anny Samotrzec z około pierwszej ćwierci XVIII w., pokrytym srebrną, połączoną sukienką z ok. 1800 r. Na zasuwie znajduje się obraz autorstwa Wojciecha Gersona (1831–1901) z 1888 r. przedstawiający św. Władysława Węgierskiego. Trzecim z ołtarzy, jest ten ustawiony po lewej stronie nawy głównej i dedykowany św. Józefowi z 1754 r. Czwartym z ołtarzy jest ołtarz Trójcy Świętej, barokowy, pochodzący z drugiej ćwierci XVIII w. W centrum widnieje późnogotycki obraz Trójcy Świętej w typie Tronu Łaski z 1568 r.¹¹ Na zasuwie znajduje się obraz św. Wawrzyńca z 1887 r., autorstwa Wojciecha Gersona. Piąty ołtarz jest usytuowany na początku nawy środkowej w północno-zachodnim narożniku z grupą figur Chrystusa i św. Jana Chrzciciela umieszczonych we wnęce retabulum, rokokowy z trzeciej ćwierci XVIII w.

3. Ołtarz boczny św. Józefa – analiza obiektu

Siedemnastowieczne akta wizytacyjne, sporządzone po odbudowie kościoła strawionego pożarem w 1645 r.¹² wspominają o ołtarzu z wizerunkiem Matki Bożej ze Studzianny. W dokumencie z 1683 r., czytamy: *quintum Altare cum Imagine B.M.V. Studzianensis*¹³. Na początku XVIII w. *sextum altare, cum imagine B.V.M. Studzianensis*¹⁴ stanowi wciąż wystrój wnętrza świątyni. Jak zauważa historyk ks. prof. Witold Kujawski, ołtarz ten „mógł [...] zostać fundowany po 1673 r., czyli po powstaniu sanktuarium Matki Bożej w Studziannie”¹⁵. Niestety nie są znane losy samego ołtarza jak i obrazu, który prawdopodobnie bezpowrotnie zaginął w meandrach historii. Długoletni proboszcz, ks. Walery Pogorzelski (1870–1941)¹⁶ w monografii poświęconej świątyni i miastu utrzymuje, iż ołtarz ten został zastąpiony ołtarzem św. Józefa¹⁷, nie wspominając jednak nic więcej o okolicznościach jego fundacji. Trochę szerzej o obiekcie wspominają karty wizytacyjne z 1791 r., w których czytamy: „czwarty ołtarz

¹¹ Zob. P. Szczepaniak, *Program ikonograficzny i konserwacja zabytkowego obrazu Trójcy Świętej w formie Tronu Łaski z bazyliki Wszystkich Świętych w Sieradzu*, StWł, 23(2021), s. 610–621.

¹² Por. W. Kujawski, *Kościelne dzieje Sieradza*, Włocławek 1998, s. 72.

¹³ Archiwum Diecezjalne we Włocławku (ADWł), Akta Arcybiskupów Gnieźnieńskich (AAG), Wiz. 8(1683), s. 199.

¹⁴ ADWł, AAG. Wiz. 9(1711–1712), s. 309.

¹⁵ Por. Kujawski, *Kościelne dzieje Sieradza*, s. 188.

¹⁶ Zob. A. Ruszkowski, *Walery Pogorzelski h. Krzywda – wybitny ksiądz i patriota*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 16(2001), nr 3–4(63–64), s. 33–35.

¹⁷ Por. W. Pogorzelski, *Sieradz*, Włocławek 1927, s. 19.

à Cornu Ewangelii, w wielkim chórze drewniany, z mensą taką, o 4. Filarach złożonych, niebiesko z białym malowany. W nim obraz S. Józefa z ramami złożonemi, wyżej obraz S. Andrzeja z ramami takimiż. Aniołów większych 2. mniejszych 6. Na wierzchu Niepokalane Poczęcie¹⁸. Ten sam dokument wspomina również o obecności dwóch złotych koron¹⁹, prawdopodobnie przymocowanych do płótna obrazu. Późniejsze akta wizytacyjne lakonicznie wspominają o obecności ołtarza św. Józefa, przy którym w czwartki na początku XIX była odprawiana msza święta²⁰. Niestety akta wizytacyjne milczą na temat autora ołtarza; nie zachowały się również szkice lub projekty jego struktury. Ołtarz decyzją z 2 marca 1974 r. został wpisany do rejestru zabytków ruchomych województwa łódzkiego pod numerem B/338/124/poz. 46.

Omawiany obiekt jest ołtarzem bocznym, architektonicznym, jednoosiowym i dwukondygnacyjnym, noszącym cechy późnego baroku i regencji. O dacie jego powstania świadczy wyryta na cokole data: 1754. Mensa ołtarzowa ma formę wybrzuszony sarkofagu ozdobionego w narożach motywem roślinnym, w centrum którego znajduje się ozdobny kartusz²¹. Wspomniana mensa jest otoczona cokołami, które stanowią podstawę pilastrów składających się na rozbudowane retabulum. Pomiędzy pilastrami wznoszą się barokowe spiralne kolumny bogato dekorowane motywami roślinnymi, zakończone kapitelem z ornamentem liści akantu. Pomiędzy kolumnami na konsolach widnieją dwie pełne figury aniołów. W centralnym punkcie nastawy ołtarzowej jest umieszczony obraz św. Józefa z Dzieciątkiem, osadzony w ozdobną ramę z płaskorzeźbionymi motywami liści, wstęg i palmet. Pod nim jest umocowany kartusz, przyozdobiony motywem *rocaille*, w środku którego widnieje inskrypcja: S/JOSEPH/ORAPRO/NOBIS. Po pracach konserwatorskich, pod obrazem zostały umieszczone srebrne wota. Nad wizerunkiem widnieją dwa putta wskazujące koronę. Retabulum jest ujęte w ażurowe uszaki w formie romboidalnej kratki z kwiatami, karbowanych wstęg i skręconych liści akantu. Należy podkreślić, iż na terenie Sieradza motyw suchego akantu, który w Polsce dominuje ok. 1700 roku, jest obecny w ornamentyce ołtarzy pobliskiego

¹⁸ ADWŁ, AAG. Wiz. 88(1790–1791), k. 30r.

¹⁹ Tamże, k. 33v.

²⁰ ADWŁ, AAG. Wiz. 137(1811), s. 1059. Wiz. 8(1683), Wiz. 9(1711–1712) Wiz. 88(1790–1791)

²¹ Por. Archiwum Parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu (APWSS), Karta ewidencyjna zabytków ruchomych, E. Andrzejewska – Ołtarz boczny św. Józefa, Sieradz, 2011.07.22 [mps].

kościół św. Stanisława²². Kolumny i pilastry dźwigają łamany gzyms, który w swych płycinach zawiera elementy ozdobne. Nad nim wznosi się zwieńczenie ołtarza w formie rozbudowanego naczółka. W centrum górnej partii ołtarza został umieszczony obraz z wizerunkiem św. Rozalii, ujęty w snycerską dekorację w formie otwartej kotary wychodzącej spod niewielkiego baldachimu. Pod obrazem znajduje się kolejny kartusz z łacińskim napisem: ITE AD IOSEPH; po obu jego stronach są ustawione zdobione wazy. Na gzymsie oddzielającym dwie kondygnacje ołtarza, na linii uszaków widnieją dwa adorujące anioły, nad nimi kolejne dwie wazy przynależące do ozdobnych uszaków w formie skręconej karbowanej wstęgi oraz liści akantu. Zwieńczenie ołtarza stanowi drewniana figura Matki Bożej Niepokalanej, poniżej której umieszczone są dwa adorujące aniołki siedzące na gzymsie²³.

4. Obraz św. Józefa z Dzieciątkiem

Obraz znajdujący się w centralnej części retabulum, datowany na około połowę XVIII w. jest wykonany techniką oleju na płótnie, przyklejony do deski, o wymiarach 160x80²⁴. W centralnej części dzieła widnieje postać świętego zwróconego *en troisquarts*, trzymającego w ramionach Dzieciątko Jezus. Jest on ubrany w długą tunikę koloru niebieskozielonego i brunatny płaszcz okalający część postaci. Mężczyzna w średnim wieku z lekko kręconymi włosami i brodą pokrytymi lekką siwizną z wyraźnie zarysowaną troską spogląda na Syna Bożego. Mały Chrystus w czułym objęciu ziemskiego ojca spoczywa na jego kolanach. Półnagie Dzieciątko, okryte jedynie białą materią niczym całunem, unosi prawą rączkę w geście błogosławieństwa, wpatrując się uważnie w widza. Głowa Jezusa jest okalana nimbem. Święty Józef w lewej ręce dzierży lilię, symbol czystości i pełnego oddania się Opatrzności²⁵. Obie postaci są umieszczone

---

²² Por. P. Migasiewicz, *Ornamentyka ołtarzy w sieradzkich kościołach. Suchy akant*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 16(2001), nr 3–4, s. 25. Zob. również: tenże, *Kościół podominański w Sieradzu*, Warszawa – Sieradz 2003.

²³ Por. APWSS, Karta ewidencyjna zabytków ruchomych, E. Andrzejewska – Skrzynia mensy ołtarzowej w ołtarzu bocznym pw. św. Józefa, Sieradz, 2011.07.22 [mps].

²⁴ Por. APWSS, Karta ewidencyjna zabytków ruchomych, E. Andrzejewska – Obraz św. Józefa z Dzieciątkiem w ołtarzu bocznym pw. św. Józefa, Sieradz, 2011.07.22 [mps].

²⁵ Por. A. Cattabiani, *Florario. Miti, leggende e simboli di fiori e piante*, Milano 2020, s. 149; S. Kuprjaniuk, *Patroni warmińskich kapliczek – św. Józef*, w: *Św. Józef w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, red. J. Jezierski, K. Parzych-Blakiewicz, P. Rabczyński, Olsztyn 2012, s. 103–104.

na brunatnożółcistym tle pokrytym chmurami. W górnej części obrazu unoszą się dwie pary puttów. Z górnej części nieba wychodzą promienie opadające na św. Józefa z Dzieciątkiem.

Niestety brak dokumentacji archiwalnej uniemożliwia wskazanie autora oraz zleceniodawcy dzieła. Można przypuszczać, iż wybór tematu ikonograficznego dla nowego obrazu mógł być podyktowany chęcią kontynuacji posiadania w sieradzkiej świątyni wizerunku Opiekuna Świętej Rodziny, który widniał na obrazie Matki Bożej ze Studzianny, na którym, oparty o krzesło, podaje małemu Jezusowi siedzącemu za stołem kielich. Być może dedykacja ołtarza św. Józefowi, który był rzemieślnikiem, była podyktowana obecnością cechu szewców, do którego to należał wcześniejszy ołtarz²⁶. Odnosząc się do samego autora płótna, na podstawie analizy porównawczej można przypuszczać, iż jest nim Jan Godzki. Malarz pochodzący prawdopodobnie z pobliskiego Piotrkowa Trybunalskiego, który w latach 1776–1790 zrealizował kilka dzieł dla kolegiaty Wniebowzięcia Najświętszej Maryi Panny, (dziś sanktuarium św. Józefa) w Kaliszu²⁷. Porównując sieradzki obraz z kaliskim płótnem *Suplikacje do św. Józefa Kaliskiego*, można zauważyć podobieństwo w kreowaniu układu szat, jak również rąk i samych dłoni postaci. Również wyraźny czerwony rumieniec na obliczach postaci jest obecny zarówno w kaliskim, jak i sieradzkim, płótnie. Warto zauważyć, iż dziecko obecne w *Suplikacjach* w prawym dolnym rogu, trzymające kartkę z napisem „PANEM”, wykazuje podobieństwo z Dzieciątkiem Jezus. Podobnym jest również sposób malowania i kolorystyka chmur obecnych na obu płótnach.

Na co dzień obraz św. Józefa z Dzieciątkiem jest przysłonięty srebrnymi sukienkami, które są darem sieradzan za ocalenie świątyni z pożogi wojennej, o czym świadczy napis umieszczony z tyłu obrazu: „Srebrna Sukienka Wotum Parafii za ocalenie Kolegiaty w wojnie 1939–45 r. X. A. Leśniewski”. Powojenny proboszcz sieradzkiej świątyni, ks. inf. Apolinary Leśniewski (1891–1984) powziął tę inicjatywę w 1948 r., o czym świadczą obrazki kolędowe, na których rewersie widnieje napis „Pamiętka kolędy w roku 1948. Ofiary przeznaczone na srebrny płaszcz do obrazu św. Józefa w Kolegiacie Sieradzkiej”.

---

²⁶ Por. Kujawski, *Kościelne dzieje Sieradza*, s. 188.

²⁷ Por. E. Andrzejewska, *Godzki Jan. Malarz z Piotrkowa Trybunalskiego, aktywny w Kaliszu w latach 1776–1790*, <http://artysycikaliscy.tarasin.pl/pl/items/show/30> [19.07.2021].

5. Obraz Świętych Kryspina i Kryspiniana

Na zasuwie ołtarza znajduje się obraz przedstawiający wizerunki świętych Kryspina i Kryspiniana, malowany techniką oleju na płótnie klejonego na deskę. Choć nie ma jasnych dokumentów świadczących o zleceniodawcy dzieła, to można przypuszczać, iż był to z całą pewnością cech szewców, do którego ołtarz przynależał i których święci są patronami. Niestety nie można ustalić autora płótna. Dzieło przedstawia dwóch mężczyzn, braci, męczenników z czasów Dioklecjana, którzy osiedli w Soissons w Galii. Wykonywali pracę szewców na rzecz najbiedniejszych, jednocześnie szerząc chrześcijaństwo. Skazani przez cesarza Maksymiana Herkulusza na tortury i ścięcie, zaraz po śmierci zostali otoczeni kul-tem. Ich ciała ukryto, aby po skończonym prześladowaniu pochować je w dwóch grobach, na których wybudowano bazylikę²⁸.

Przedstawione postaci w braterskim uścisku dłoni dominują w kompozycji na szarym tle. Święty po lewej stronie jest ubrany w niebieską, długą tunikę i przewieszoną przez nią białą togę z wąskim czerwonym paskiem. U jego boku widać różgi liktoryjskie z zatkniętym weń orłem umieszczonym na palu, symbolizujące Rzym, miejsce urodzenia męczenników. Drugi z braci jest ubrany w brunatną togę sięgającą kolan z zieloną, krótką narzutą i z sandałami na nogach. U jego stóp leżą: kawałek skóry i narzędzia szewskie, symbolizujące wykonywany przez świętych zawód. W górnej części płótna zostały przedstawione dwa unoszące się anioły, przepasane kolejno niebieskozieloną i czerwoną materią. Anioł po prawej stronie dzierży w ręce palmę, symbol męczeństwa. Nad całością kompozycji, w jasnym polu przypominającym otwarte niebo, unosi się korona laurowa, symbol glorii.

6. Prace konserwatorskie

W skład zakrojonych na szeroką skalę prac konserwatorskich sieradzkiej świątyni wraz z jej otoczeniem, został wpisany również omawiany w artykule boczny ołtarz św. Józefa. Prace konserwatorskie zostały powierzone magistrowi Janowi Szczurkowi z Krakowa. Stan zachowania ołtarza przed konserwacją wskazywał wyraźnie na nefachowe, wielokrotne przemalowanie farbami olejnymi i ftalowymi, co diametralnie wpłynęło na nieestetyczny wygląd obiektu oraz oddalało go od pierwotnego założenia

---

²⁸ Por. A. Amore, *Crispino e Crispiniano*, w: *Bibliotheca Sanctorum*, t. 4, Roma 1987, s. 313–315.

kolorystyki. Drewno wykazywało osłabienie naturalnej wytrzymałości mechanicznej i było zaatakowane przez szkodniki. Elementy snycerki ulegały stopniowej degradacji, a jeśli chodzi o złocenia były one „zaślepnęte, reperowane tandetnymi złotolami”. Jak podkreślił konserwator, „obrazy również wymagają pilnie zabiegów konserwatorskich, brudne, pokryte zaślepniętymi werniksami, wskutek degradacji i oksydacji lepiszcza farb wykazują tendencję do pudrowania się i wykruszania warstwy malarskiej”²⁹.

Prace konserwatorskie miały na celu powrót do pierwotnej estetyki oraz wzmocnienie struktury drewna, zapraw kredowo-klejowych, warstwy malarskiej oraz części złoconych i srebrzonych. Wtórne nawarstwienia zostały usunięte po to, aby odsłonić pierwotne piękno obiektu. „Do zadań konserwacji estetyczno-plastycznej należeć będzie scalenie kolorystyczne obiektu, wybranie właściwej kolorystyki struktury ołtarza – polichromii, gdyż w trakcie wieków posiadał on wiele odmian kolorystycznych. Komisja Konserwatorska na podstawie wykonanych badań i sond stratygraficznych wybierze właściwą warstwę kolorystyczną – niekoniecznie pierwotną, kierując się w wyborze zasięgiem występowania i stanem zachowania. Wykonanie rekonstrukcji ubytków polichromii struktury ołtarza, polichromii rzeźb figuralnych dekorujących ołtarz. Połączenie poszczególnych elementów malarskich i rzeźbiarskich, snycerskich w jedną kompozycyjną całość, jej scalenie i rekonstrukcja ubytków. Zgodnie z zasadą minimalnej ingerencji w zabytkową tkanę obiektu”³⁰. Po wykonaniu niezbędnych sond stratygraficznych oraz badań laboratoryjnych, mających na celu rozpoznanie chronologii kolorystyki oraz pierwotnego wyglądu konstrukcji, części ruchome ołtarza zostały przewiezione bezpośrednio do pracowni w Krakowie. Zostały one poddane wstępnemu oczyszczeniu z warstw kurzu i brudu, „połączone z zabiegiem utrwalania Coletta, warstw malarskich i zapraw kredowo-klejowych”. Następnie jak wynika z Programu prac konserwatorskich ujętych w trzynastu punktach wykonano:

„1) Zabiegi impregnacji i wzmocnienia strukturalnego drewna. Nasączania pędzlami iniekcje głębokie pod ciśnieniem oraz kąpiele w wanach osłabionych elementów drewnianych. Proponuje się zastosowanie Paraloidu B72 w toluenie, roztwory 12%, 20%.

---

²⁹ APWSS, J. Szczurek, Program prac konserwatorskich przy ołtarzu bocznym „św. Józefa” z fary w Sieradzu, Kraków, 2011.03.15, s. 4 [mps].

³⁰ Tamże, s. 5.

2) Ponowne utrwalanie warstw malarskich za pomocą modyfikowanej Coletta – roztwór wodny 15%. Nasączenie pędzlami i prasowanie kauterem poprzez folię na gorąco.

3) Zabiegi dezynfekcji i dezynsekcji w celu wyeliminowania destrukcyjnej działalności owadów szkodników drewna. Preparat Ksirein, наносzony dwukrotnie przez natrysk i powlekanie pędzlem. Iniekcje podciśnieniowe w otwory po owadach.

4) Uzupełnienie ubytków struktury drewna – wymiana zniszczonych desek, uzupełnienie ubytków struktury drewna oraz formy rzeźbiarskiej i architektonicznej za pomocą masy o składzie trociny drewna świerkowego i lipowego, jako wypełniacza oraz OSOLANU kl jako spoiwa.

5) Uzupełnienie ubytków zapraw kredowo-klejowych za pomocą zaprawy o składzie: kreda bolońska, klej glutynowy 10%, olej lniany, jako plastyfikator oraz żółć wołowa jako emulgator.

6) Uzupełnienie warstwy malarskiej za pomocą farb olejnych – pigmenty f-my Tallens, spoiwo olej lniany i dodatek żywicy damarowej, Metoda imitująco-naśladowcza.

7) Naniesienie werniksów zabezpieczających damarowych oraz akrylowych satynowych, półmatowych.

8) Rekonstrukcje ubytków partii złożonych i srebrzonych za pomocą złota i srebra płatkowego kładzonego na pulment w zestawieniu poler – mat. Materiały f-my Le France – 23 karatowe złoto, srebro cienkie polerowalne³¹. W stosunku do rzeźb będących integralną częścią obiektu zastosowano te same praktyki co do całości ołtarza. Prace konserwatorskie objęły również obrazy, co wiązało się z powyższymi zabiegami:

- „a) oczyszczenie z brudu i kurzu – mechaniczne – pędzle i odkurzacze;
- b) oczyszczenie chemiczne – za pomocą mieszaniny alkoholu metylowego i terpentyny; neutralizacja terpentyną;
- c) usunięcie wtórnych przemalowań za pomocą dwumetyloformamidu, neutralizacja terpentyną;
- d) dublaż na stole próżniowym za pomocą masy woskowo-żywicznej;
- e) uzupełnienie ubytków zapraw kredowo-klejowych, kreda bolońska, klej glutynowy 10%, żywica damarowa, jako plastyfikator oraz żółć wołowa, jako emulgator;
- f) uzupełnienie ubytków warstwy malarskiej, za pomocą farb olejno-żywicznych f-my Tallens – odsączanych na bibule;

---

³¹ Tamże, s. 6.

- g) uzupełnienie ubytków werniksów, za pomocą werniksu damarowego nanoszonego przez powlekanie pędzlem;
- h) montaż na krosnach malarskich;
- i) montaż w ołtarzu³².

Konserwacji zostały poddane także srebrne tłoczone koszulki przykrywające obraz św. Józefa.

7. Odnowienie kultu św. Józefa w sieradzkiej bazylice

Już na początku XX w. ówczesny proboszcz, ks. Walery Pogorzelski, wspominał o codziennych, porannych modlitwach wznoszonych przez cały marzec do św. Józefa, którego ołtarz został odrestaurowany w 1928 r. Po wojnie, ks. Apolinary Leśniewski reaktywował nabożeństwo ku czci świętego, oddając pod jego opiekę parafię, rodziny i duchownych. Nabożeństwa te odbywały się jak wcześniej w marcu oraz w każdą pierwszą sobotę miesiąca³³. Z czasem kult św. Józefa zanikł, pozostając jedynie w pamięci sieradzan. Wyżej wymienione prace konserwatorskie mające na celu wydobyć piękną świątyni, stały się bodźcem do odnowienia owego kultu. Jest to bez wątpienia przykład wskazujący na to, iż wszelkie prace mające na celu ochronę kościelnych dóbr kultury mogą zaowocować i wprowadzić do życia wspólnoty parafialnej nowe doświadczenia duchowe i duszpasterskie.

O ożywionym kulcie wizerunku Świętego Patrona diecezji wrocławskiej świadczy zapoczątkowana w 2011 r. Księga pamiątkowa. Licząca 282 strony jest świadectwem naszych czasów. Na jej kartach kolejni czciciele zawierają się św. Józefowi. Pierwszy, z datą 1 maja 2011 r., jest wpis dokonany przez proboszcza parafii Wszystkich Świętych w latach 1983–1998, ks. prał. Józefa Frątczaka (1923–2013). Wśród kolejnych można wyróżnić te, dokonane przez dostojników kościelnych, kardynałów Roberta Saraha³⁴ i Zenona Grocholewskiego (1939–2020)³⁵; arcybiskupów i biskupów: Wojciecha Polaka³⁶, Henryka Muszyńskiego³⁷, Mieczysława Mokrzyckiego³⁸, Wiesława

---

³² Tamże, s. 6–7.

³³ Por. P. Hutnik, *Kult Św. Józefa w parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 32(2017), nr 3, s. 12.

³⁴ APWSS, *Księga pamiątkowa św. Józefa*, s. 236, 236bis.

³⁵ Tamże, s. 55.

³⁶ Tamże, s. 247.

³⁷ Tamże, s. 65.

³⁸ Tamże, s. 148.

Meringa³⁹, Józefa Guzdka⁴⁰; Regensa Penitencjarii Apostolskiej ks. prał. Krzysztofa Nykla⁴¹; władz samorządowych i wojewódzkich⁴²; pielgrzymów z Polski i zagranicy: Łotwy⁴³, Niemiec⁴⁴, Belgii⁴⁵, Togo⁴⁶, Ugandy⁴⁷, Indonezji⁴⁸, Korei⁴⁹, USA⁵⁰, oraz mieszkańców samego Sieradza. Na uwagę zasługuje autograf współczesnego artysty malarza, przedstawiciela realizmu fantastycznego Wojciecha Siudmaka⁵¹, na co dzień przebywającego we Francji. Do promocji kultu przyczyniło się również sześćset sztuk kopii wizerunku, każda o wymiarach 26,5x33, które trafiły do rąk czcicieli świętego w Polsce i zagranicą. Jedną z nich otrzymał papież Franciszek. Kolejną, materialną formą promocji nabożeństwa jest wybicie kilkunastu tysięcy sztuk medalików z wizerunkiem sieradzkiego obrazu⁵².

Po ogłoszeniu przez papieża Franciszka, 8 grudnia 2020 r., Listem apostolskim *Patris corde*, Roku św. Józefa, sieradzki wizerunek został wybrany przez Poczta Polską jako motyw znaczka wprowadzonego do obiegu 1 maja 2021, o nominale 3,30 zł i nakładzie osiemnastu milionów sztuk. Autorem projektu znaczka jest Jarosław Ochendzan. Wraz ze znaczkiem Poczta Polska wydała również wersję limitowaną koperty tzw. Pierwszego Dnia Obiegu, na której widnieją kolejno kompozycja trójwymiarowa nawiązująca do pracy rzemieślniczej świętego oraz cytaty Karola Wojtyły z dramatu *Promieniowanie ojcostwa*. Emisja znaczka, jak również inne wciąż nowe inicjatywy duszpasterskie mające w centrum zabytkowy ołtarz i obraz św. Józefa, są bez wątpienia nie tylko promocją samego wizerunku ale i regionu sieradzkiego oraz diecezji wrocławskiej.

---

³⁹ Tamże, s. 15, 96.

⁴⁰ Tamże, s. 117.

⁴¹ Tamże, s. 105, 121, 169.

⁴² Tamże, wpis Prezydenta Sieradza Jacka Walczaka, s. 51; wpis Prezydenta Sieradza Pawła Osiewały, s. 79

⁴³ Tamże, s. 150, 175.

⁴⁴ Tamże, s. 233.

⁴⁵ Tamże, s. 102.

⁴⁶ Tamże, s. 69.

⁴⁷ Tamże, s. 70.

⁴⁸ Tamże, s. 71.

⁴⁹ Tamże, s. 151.

⁵⁰ Tamże, s. 171, 266.

⁵¹ Tamże, s. 157.

⁵² Por. J. Rodzik, *Z Józefem w nowe czasy*, „Apostoł Miłosierdzia Bożego”, 4(2021), s. 26.

Przybliżona powyżej próba analizy ołtarza bocznego oraz prac konserwatorskich z nim związanych jest zwróceniem uwagi na dobra kultury diecezji włocławskiej wpisane w jej bogatą historię. Owe dobra są obrazem Ludu Bożego, który poprzez fundację Stołu Pańskiego, zlecenie namalowania wizerunków św. Józefa oraz świętych patronów cechu szewców, pragnął „zmaterializować” swoją duchowość, wskazać na umiłowanie miejsca, *sacrum*, do którego po dzień dzisiejszy zmierza i z którym się identyfikuje. Świadczą o tym podjęte na początku XXI w. prace konserwatorskie, które pozwoliły na odnowienie kultu św. Józefa oraz promocję dzieła sztuki z nim związanego.

AN ATTEMPT TO ANALYZE THE SIDE ALTAR DEDICATED TO SAINT JOSEPH IN THE MINOR BASILICA IN SIERADZ

Keywords: Side altar, St. Joseph, Godzki Jan, Sieradz, conservation, cult.

Summary: The practice of erecting side altars in one sacred space dates back to the 6th century and is associated with the growing cult of martyrs and patron saints as well as the desire to show the high status of wealthy families, orders and individual churches. Although the appearance of altars has changed over the centuries, the Baroque era developed a unique style of „theatrical scenery”, which for some time, dominated sacred art. The side altar dedicated to St. Joseph from the minor basilica in Sieradz fits into the eighteenth-century style and shows the devotion of the People of God to the cult of the Guardian of the Holy Family in this part of the diocese, closely related to the sanctuary in Kalisz. Recent restoration works has become an occasion to revive the cult and promote the image of the Saint.

BIBLIOGRAFIA

Archiwum Diecezji Włocławskiej, Akta Arcybiskupów Gnieźnieńskich: Wiz. 8(1683), Wiz. 9(1711–1712), Wiz. 88(1790–1791), Wiz. 137(1811).

Archiwum Parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu:

Karta ewidencyjna zabytków ruchomych, E. Andrzejewska – Ołtarz boczny św. Józefa, Sieradz, 2011.07.22 [mps].

Karta ewidencyjna zabytków ruchomych, E. Andrzejewska – Skrzynia mensy ołtarzowej w ołtarzu bocznym pw. św. Józefa, Sieradz, 2011.07.22 [mps].

Karta ewidencyjna zabytków ruchomych, E. Andrzejewska – Obraz św. Józefa z Dzieciątkiem w ołtarzu bocznym pw. św. Józefa, Sieradz, 2011.07.22 [mps].

- J. Szczurek, Program prac konserwatorskich przy ołtarzu bocznym „św. Józefa” z fary w Sieradzu, Kraków, 2011.03.15, s. 4 [mps].
Księga pamiątkowa św. Józefa.
- Amore A., *Crispino e Crispiniano*, w: *Bibliotheca Sanctorum*, t. 4, Roma 1987, s. 313–315.
- Andrzejewska E., *Godzki Jan. Malarz z Piotrkowa Trybunalskiego, aktywny w Kaliszu w latach 1776–1790*, <http://artyscikaliscy.tarasin.pl/pl/items/show/30>, [19.07.2021].
- Bogdan M., *Liturgiczne uwarunkowania umiejscowienia ołtarza i tabernakulum we wnętrzu sakralnym po II Soborze Watykańskim w XX wieku*, „Liturgia Sacra”, 56(2020), nr 2, s. 113–133. <https://doi.org/10.25167/lis.2189>.
- Borromei C., *Istructionum fabricæ et supellectilis ecclesiasticæ*, Città del Vaticano 2000.
- Cattabiani A., *Florario. Miti, leggende e simboli di fiori e piante*, Milano 2020.
- Frezet A., *L'altare*, w: *Enciclopedia liturgica*, red. R. Aigrain, Alba 1957, s. 152–167.
- Hutnik P., *Kult Św. Józefa w parafii Wszystkich Świętych w Sieradzu*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 32(2017), nr 3, s. 12–14.
- Konecki K., *Ołtarz w posoborowej liturgii mszalnej – znaczenie i funkcja*, „Techne. Seria nowa”, 1(2018), s. 45–54. <https://doi.org/10.18778/2084-851X.05.03>.
- Krasny P., *Altare contra altare. Dysputa o kształcie ołtarza i o jego wystroju w epoce nowożytnej*, „Techne. Seria nowa”, 2018, nr 1, s. 11–44. <https://doi.org/10.18778/2084-851X.05.02>.
- Kujawski W., *Kościelne dzieje Sieradza*, Włocławek 1998.
- Kuprjaniuk S., *Patroni warmińskich kapliczek – św. Józef*, w: *Św. Józef w wierze, kulcie, teologii i sztuce. Perspektywa regionalna i uniwersalna*, red. J. Jezierski, K. Parzych-Blakiewicz, P. Rabczyński, Olsztyn 2012, s. 97–114.
- Migasiewicz P., *Kościół poddominikański w Sieradzu*, Warszawa – Sieradz 2003.
- Migasiewicz P., *Ornamentyka ołtarzy w sieradzkich kościołach. Suchy akant*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 16(2001), nr 3–4, s. 25.
- Nadolski B., *Ołtarz*, w: *Leksykon liturgii*, Poznań 2006, s. 1093–1100.
- Pasierb J., *Ołtarz chrześcijański: historia i symbolika*, SThV, 6(1968), nr 2, s. 17–28.
- Pogorzelski W., *Sieradz*, Włocławek 1927.
- Rodzik J., *Z Józefem w nowe czasy*, „Apostoł Miłosierdzia Bożego”, 4(2021), s. 24–26.
- Ruszkowski A., *Walery Pogorzelski h. Krzywda – wybitny ksiądz i patriota*, „Na Sieradzkich Szlakach”, 16(2001), nr 3–4, s. 33–35.
- Szczepaniak P., *Program ikonograficzny i konserwacja zabytkowego obrazu Trójcy Świętej w formie Tronu Łaski z bazyliki Wszystkich Świętych w Sieradzu*, StWł, 23(2021), s. 610–621.
- Walczak R., *Symbolika i wystrój świętyni chrześcijańskiej*, Poznań 2005.